

Лекція №3.

Тема: Фактори, процес і результати виробництва.

1. **Безпосереднє виробництво та його фактори. Продуктивні сили та виробничі відносини.**
2. **Суспільне виробництво. Матеріальне і нематеріальне виробництво. Стадії суспільного виробництва.**
3. **Продукт виробництва. Суспільний продукт. Необхідний і додатковий продукт.**

Література: 1) Економічна теорія /за ред. В. Базилевича, К.: «Знання-Прес», 2018, с. 113-140; 2) Федоренко В.Г. Основи економічної теорії, К.: Алерта, 2015, с. 20-33.

1. **Безпосереднє виробництво та його фактори. Продуктивні сили та виробничі відносини.**

Матеріальною основою життя й поступального розвитку людської цивілізації є виробництво та його прогрес. Що ж ми розуміємо під виробництвом?

Людська діяльність, спрямована на створення економічних благ (засобів існування) – це й є виробництво.

Людська діяльність набуває економічного характеру, коли ведеться боротьба з обмеженістю цих благ.

В своїй основі виробництво має три основні елементи:

- 1) **праця, робоча сила людини;**
- 2) **предмет праці;**
- 3) **засоби праці.**

Робоча сила – це сукупність фізичних та розумових здібностей людини, її здатність до праці.

Як головна умова виробництва у будь-якому суспільстві робоча сила має весь час діяти. Цей процес дістав назву її споживання. Інакше кажучи споживання робочої сили є сама праця.

Праця – свідома, доцільна діяльність людини, спрямована на зміну предметів та сил природи з метою задоволення її потреб. Вона є винятково якістю людини.

У процесі праці змінюється не лише природа, а й сама людина, нагромаджуючи знання, досвід, уміння. У цьому розумінні праця створила людину і є головним чинником її розвитку і вдосконалення.

Предмети праці – це те, на що спрямована праця людини, з чого вона виробляє необхідні матеріальні блага.

До предметів праці належать продукти, які є первинними і такими, що з'явилися внаслідок переробки. *Земля, її надра: кам'яне вугілля, ліс, залізна руда, нафта, інші корисні копалини, риба у воді* – належать до первинних продуктів праці.

Переважаюча частина предметів праці: в сучасних умовах є продуктами певної переробки, тобто попередньої праці: *метал, бавовна, цемент*. Їх називають сировиною, сирими матеріалами.

У сучасних умовах завдяки досягненням науково-технічного прогресу з'являються якісно нові предмети праці з властивостями, які їм задаються, тобто такі, яких немає у природі (*пластмаси, синтетичні деталі* тощо). Однак їхньою першоосновою також є природа.

Засоби праці – це речі або комплекс речей, за допомогою яких людина впливає на предмети праці, перетворює і пристосовує їх для своїх потреб.

Вони включають інструменти, машини, обладнання, виробничі будівлі, транспортні засоби тощо.

Предмети і засоби праці в сукупності становлять засоби виробництва і виступають як речовий фактор виробництва.

Робоча сила виступає в якості **особистого фактора виробництва**. Це головна творча продуктивна сила суспільства.

Продуктивні сили суспільства – це сукупність особистих і речових факторів в їх взаємодії та взаємозв'язку.

В сучасних умовах до продуктивних сил суспільства відносять і інші фактори – технологію, інформацію, науку і ін.

Тобто продуктивні сили складаються з засобів виробництва (речовий фактор, засоби праці + предмети праці); робочої сили (людей, які використовують засоби виробництва, особистий фактор) і науки (технології, інформація, форми і методи управління виробництвом).

Продуктивні сили

Засоби виробництва
(предмети праці +
засоби праці)

Робоча сила
(підприємницький
потенціал, виробничий
потенціал, інженерно-
технічний потенціал)

Наука
(технології,
інформація,
форми і методи
управління вироб.)

Для здійснення процесу виробництва необхідні певні умови – фактори виробництва.

Фактори виробництва – це всі необхідні елементи, які використовуються для виробництва матеріальних у духовних благ.

Основні фактори сучасного виробництва: Земля, праця, підприємницькі здібності, капітал, інформація, екологія (кінець ери дешевої сировини), наука.

Продуктивні сили - це не просто сукупність людей, що володіє засобами виробництва та певним виробничим досвідом. Вони, в першу чергу, відображають відношення суспільства до природи.

Щоб забезпечити собі матеріальне існування, людина вступає в певні відношення з природою, використовує природний матеріал, переробляє його і створює необхідні для життя матеріальні блага. Саме ці відносини між людиною та природою, які характеризують виробничий, технологічний зв'язок у суспільному виробництві складають основний зміст продуктивних сил.

З іншого боку, люди ніколи не працюють відокремлено один від одного. Так чи інакше вони пов'язані в своїй виробничій діяльності. Тому створення матеріальних благ завжди є суспільним процесом. **Отже, будь-яке виробництво має суспільний характер.** А це означає, що в процесі виробництва люди вступають у відносини не лише з природою, але й між собою. І ці відносини отримали назву **виробничих або економічних відносин.**

Виробничі відносини не слід розуміти лише як відносини, що виникають між людьми безпосередньо в процесі виробництва матеріальних благ і послуг.

Люди вступають в певні відносини на всіх стадіях суспільного виробництва. Тому, коли ми говоримо про виробничі відносини, розуміємо під ними всю їх сукупність. А саме: **відносини виробництва, розподілу, обміну й споживання.**

Суть і основу названих відносин складають **відносини власності на засоби виробництва.** Тому, що вони характеризують: по-перше, суспільний спосіб поєднання робітника із засобами виробництва; по-друге, відносини між людьми з приводу привласнення засобів і результатів виробництва; по-третє умови розпорядження і використання факторів і результатів виробництва, тобто ту суспільну форму, у якій відбувається виробництво. Отже, відносини власності визначають, у чийх інтересах ведеться виробництво, тип суспільства, а також його класову і соціальну структуру. Ця група виробничих відносин отримала назву **соціально-економічних відносин.**

Проте, виробничі відносини виникають не лише з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних благ або привласнення засобів і результатів виробництва. Вони виникають і в процесі організації виробництва та управління ним. Ця група відносин називається **організаційно-економічними відносинами.** Вони характеризують стан виробництва, відображають особливості розвитку факторів виробництва, їх суспільну комбінацію. При цьому не зачіпають соціально – економічні форми виробництва (феодалізм, капіталізм, соціалізм тощо) Тому організаційно-економічні відносини можуть мати спільний зміст на різних історичних ступенях розвитку. Це наприклад, поділ праці, спеціалізація, кооперація праці, комбінування виробництва тощо.

Отже, структура виробничих відносин суспільства неоднорідна. Вона включає в себе соціально-економічні та організаційно-економічні відносини. Основою ж усіх виробничих відносин виступають відносини власності.

Загальна структура економічних виробничих відносин

Організаційно-економічні відносини з приводу: грошового обігу, ціноутворення, поділу спеціалізації, трудової діяльності

Соціально-економічні відносини

Техніко-економічні

2. Суспільне виробництво. Матеріальне і нематеріальне виробництво. Стадії суспільного виробництва.

Розкриваючи основу життя людського суспільства, ми в першому питанні з'ясували, що таке виробництво.

Проте, економічна теорія має справу не з будь-яким конкретним виробництвом. Вона визначає закономірності функціонування суспільного виробництва.

Суспільне виробництво – сукупні організована діяльність людей із перетворення речовин і сил природи з метою створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для їх існування та розвитку.

Основні риси суспільного виробництва:

- завжди є суспільним;
- має безперервний характер розвитку (постійно відтворюється);
- у процесі виробництва виникають економічні відносини між людьми;
- є важливою складовою тієї чи іншої соціальної системи.

Структура суспільного виробництва:

- а) виробництво** (основне виробництво, виробнича інфраструктура);
- б) розподіл** (трудових ресурсів, засобів виробництва, предметів споживання);
- в) обмін** (діяльністю і здібностями, предметами споживання, засобами виробництва);
- г) споживання** (особисте, виробниче).

Рух суспільного продукту між фазами його відтворення безперервний: виробництво – розподіл – обмін – споживання – виробництво.....

Вихідним пунктом є само виробництво, де створюється продукт.

Наступним пунктом руху продукту є розподіл. Він частково входить у виробництво у вигляді розподілу знарядь і предметів праці, робочої сили між регіонами і підприємствами. На цій фазі здійснюється розподіл виробничої продукції. Форми і принципи розподілу визначаються власниками засобів і результатів виробництва.

Обмін, як і розподіл, здійснюється як в самому виробництві (у вигляді обміну, діяльністю і здібностями) так і за його межами (у вигляді обміну продуктами).

Завершальна стадія руху продукту – споживання. Споживання буває **виробниче і особисте**. У першому випадку мова йде про продукцію, яка споживається в процесі виробництва (засоби виробництва).

До особистого споживання відносяться блага, які споживаються безпосередньо людьми (їжа, одяг і т.п.).

Структура суспільного виробництва включає матеріальне і нематеріальне виробництво.

Матеріальне виробництво (промисловість, сільське господарство, будівництво, вантажний транспорт, торгівля, ресторанне господарство, заготівля та особисте підсобне господарство) - є сферою суспільного виробництва, в якій виробляється: а) матеріальні блага: вугілля, взуття, сільськогосподарська продукція, електроенергія, тепло, тощо; б) матеріальні

послуги: вантажний транспорт, оптова торгівля, обслуговування і ремонт техніки.

Нематеріальне виробництво (охорона здоров'я, освіта, культура і мистецтво, пасажирський транспорт, побутове обслуговування) - сфера суспільного виробництва, в якій виробляються: а) нематеріальні послуги: роздрібна торгівля, громадське харчування, пасажирський транспорт та зв'язок, побутове обслуговування, охорона здоров'я; б) духовні цінності, освіта, культура, мистецтво тощо.

Між сферами матеріального і нематеріального виробництва існує тісний зв'язок. Матеріальне виробництво створює матеріально-технічну базу для функціонування і відтворення як самого себе, так і сфери нематеріального виробництва. У свою чергу сфера нематеріального виробництва задовольняє потреби людей у освіті, лікуванні, спорті, туризмі тощо. *Розрахунки спеціалістів, зроблені на основі даних багатьох країн, свідчать, що співвідношення обсягу витрат на освіту й економічного ефекту від цього становить 1:4, а щодо витрат на науку 1:10.*

Сьогодні у сфері нематеріального виробництва та послуг розвинутих країн зайнято понад 55% працездатного населення й виробляється від 60 до 70% валового національного продукту (США). Це свідчення високого рівня життя людей та зміни пріоритетів у задоволенні їхніх потреб. В Україні ці показники значно нижчі.

3. Продукт виробництва. Суспільний продукт. Необхідний і додатковий продукт.

Результат виробництва – це певний продукт: верстат, трактор, хліб, тканини і т.д. Результатом суспільного виробництва є **суспільний продукт**. Суспільний продукт – це синтезоване поняття. До його складу входять різноманітні матеріальні і нематеріальні блага та послуги, які створюються в різних галузях виробництва.

Він являє собою всю суму матеріальних і духовних благ, створених суспільством за певний проміжок часу. Як правило за рік.

Необхідний продукт – це частина суспільного продукту, необхідна для відтворення робочої сили, тобто для підтримання її працездатності (на задоволення потреб в їжі, одязі, житлі, послугах освіта та охорони здоров'я, культурних потреб тощо), включаючи підготовку нового покоління працівників, які прийдуть на зміну тих, що пішли на пенсію (а отже, майбутніх працездатних членів сім'ї).

Мінімальна величина НП визначається життєвим мінімумом, потрібним виробникам для відтворення своєї робочої сили й нормального її функціонування. Мінімальна величина НП у багатьох країнах світу встановлюється державою у формі мінімального прожиткового мінімуму на одну особу (в Україні – 2379 грн у 2021 р).

Величина НП з боку матеріально-речового змісту залежить від досягнутого рівня розвитку продуктивних сил. Тому за умов первіснообщинного ладу весь створений продукт йшов на проживання тобто набував форми НП.

Досягнутий рівень розвитку продуктивних сил у більшості країн світу за умов справедливих відносин власності та влади дозволяє забезпечити не лише мінімальну величину НП, а і його оптимальну величину, яка забезпечує прогрес фізичних та розумових здібностей працездатності людини та наступного покоління.

За умов капіталістичного способу виробництва у сфері розподілу НП набуває форми зарплати, у сфері обміну – вартості товару, у сфері споживання – споживання працівником та членами його сім'ї певної сукупності матеріальних благ та послуг.

На макроекономічному рівні величина НП з боку речового змісту залежить від обсягів національного доходу, до якого, крім необхідного продукту, входить ще і **додатковий продукт**.

Останній є частиною суспільного продукту, створеного працівниками різних сфер суспільного виробництва понад НП.

Додатковий продукт виникає в період розпаду первісно-общинного ладу на основі нових знарядь праці, першого суспільного її поділу.

Поява ДП звільнила частину людей від створення засобів фізичного існування і дала їм змогу займатися мистецтвом, наукою, державними справами. Водночас, вона створила умови для виникнення і посилення майнової нерівності та приватної власності, що базується на чужій праці, тобто поділу суспільства на класи, експлуатації людини людиною.

За умов капіталізму ДП у сфері обміну набуває форми додаткової вартості, у сфері розподілу – прибутку. У сфері споживання – капіталістичних інвестицій, паразитичного споживання капіталістів – рантьє та ін.